

*Тендітна Н. М.,**кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри української мови та літератури  
ДВНЗ “Донбаський державний педагогічний університет”**Лисенко Н. В.,**кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри української мови та літератури  
ДВНЗ “Донбаський державний педагогічний університет”*

## КУЛЬТУРА ОДЯГУ ТА ЙОГО НИЩЕННЯ В РОМАНІ ВАСИЛЯ ЗЕМЛЯКА “ЛЕБЕДИНА ЗГРЯЯ”

**Анотація.** Як відомо, кожна нація має характерні особливості у традиції вдягання. Розповідаючи про будні українського села періоду колективізації, В. Земляк у романі “Лебедина згряя” звертає увагу не лише на приголомшливі події, які сталися в житті Вавилону та окремо кожного героя, але й показує, як ці нововведення відбиваються на культурі одягу. Саме одяг стає в письменника своєрідним засобом “розпізнавання”, ідентифікації одвічних українських цінностей та руйнування їх представниками нового ладу. Деталі вбрання постають соціально значущим доказом політичної орієнтації героя, його внутрішньої та зовнішньої трансформації до змін чи відвертого їх несприйняття. Моделюючи вбрання через сміхову характеристику, автор роману має можливість також висловити своє ставлення до героїв, проаналізувати їхнє ставлення до нового ладу.

Характеристика концепції нового ладу в художньому осмисленні письменника, характер її впливу на героїв розкривається через манеру та деталі одягу, фасону, аспектів її носіння, порушення традиційної кольорової гами. Бо письменник не тільки говорить про життєві орієнтири своїх героїв, але й переносить прихований зміст на виразні акценти в їхньому одязі, що допомагає реконструювати цілісне уявлення про “аномалію” розвитку в реальному конкретному соціумі, точно визначеної доби. Прозаїк за допомогою одягу героїв завуальовано пишається досягненнями радянської влади у створенні комуні, успішної боротьби з куркулями та віри в щасливе майбутнє. Але без охайного, дбайливого ставлення до своїх речей, яке є властивим українській культурі, неможливий адекватний, прогресивний розвиток характеру в будь-якій конкретній історичній добі, як окремої особистості, так і всього соціуму. Тоді скромність і водночас вишуканість, краса та практичність одягу поступаються місцем бунтарству, неохайності й втрачають ознаки гендерності, набуваючи нової якості – характеру символу. В. Земляк зумів за загальними принципами зображення вбрання відобразити саме ці деталі.

Автори статті також намагаються з’ясувати специфіку позиції одягу героїв у романі відносно таких понять, як традиція, самотність, індивідуальність порівняно до “уравниловки” та знеособлення, коли на зміну елегантною крою приходять здебільшого так звані “унісекс”.

**Ключові слова:** химерна проза, традиція, індивідуальність, вишиванка, колективізація, знеособлення.

**Постановка проблеми.** Як відомо, химерна проза відображає суто українську культуру та традиції, вивчення, попу-

ляризація та збереження яких на сьогодні є як ніколи актуальними та першочерговими. В. Земляк у романі “Лебедина згряя” чималу увагу зосереджує на одязі своїх героїв, який постає відображенням ментальності української нації, її цінностей, яку попри складність та невизначеність історичних подій, в добу яких живуть герої, вони намагаються зберегти, але під тиском обставин змушені поступово втрачати свою самотність та індивідуальність. Одяг ніби надає реалістичності химерній прозі, постає одним із елементів деталетворення доби. Бо саме ці складові, на думку Савлутинського, – це найвагоміші ознаки культури, європейськості не тільки окремої людини, але й народу в цілому.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Тема дослідження одягу та його елементів неодноразово перебувала в колі вивчення літературознавців. Адже одяг виконує в художньому творі різноманітні функції, які обумовлюються індивідуальним стилем автора, жанром твору та художнім напрямком, до якого він належить. Проте тема не втрачає своєї актуальності, бо кожен науковець знаходить свої грані вивчення: дизайн вбрання – Ю. Фещенко; сферу одягу – О. Істоміна; назви військової форми одягу – Н. Яценко; домінування типів одягу в сучасній українській мові – Г. Хмара. Та, на жаль, не маємо публікацій, які б відображали культуру носіння українського одягу та її поступове руйнування на сторінках химерної прози. Лише читаємо про символічне значення й одяг героїв у романі В. Земляка “Зелені млини” [1]. Тому саме цей аспект і зумовив актуальність теми статті.

**Мета статті** – з’ясувати властивості творчого методу Василя Земляка через аналіз функціонування та ролі одягу й окремих його елементів як засобу передачі й розкриття національних традицій, внутрішнього стану героїв, аналізу художньої своєрідності авторських характеристик у романі та їхнє функціональне призначення у загальному контексті художнього задуму, окресленого рамками химерної прози та руйнування цих одвічних традицій у зв’язку з революційними подіями та колективізацією.

**Виклад основного матеріалу.** Д. Харві вважав, що дослідники мають увесь час пам’ятати про одяг героїв, адже у романах багатьох періодів він може відігравати ключову роль при характеристиці героїв “тягнувши за собою шлейф більш широких значень”. Бо Н. А. Городнюк наголошує на тому, що одяг у літературі виконує соціокультурну, аксіологічну, гендерну, характерологічну та сюжетогенеруючу функції [2, с. 99].

В. Земляк, знайомлячи читача з героями свого роману, не досить прискіпливий до зовнішності. Він психологічно тонко змальовує перші знайомства починаючи з характеристики їхнього одягу та манери її носіння. Так, він ніби протиставляє яскравих представників двох “різних часів”. Говорячи про Андріяна він зауважує, що навіть смертельно хворий чоловік “лежав на ліжку... у білій сорочці, яка ніколи на ньому не м’ялась” [3, с. 13] й які “він не доношував до ганчір’я, бо не терпів латок на одежі” [3, с. 19]. На противагу виступає презентація комунара Володі через його “пожитки” після смерті: “штани на зразок пушкінських, шкіряну курточку... черевики з виваленими, всохлими язиками” [3, с. 125].

Бо одяг у романі вказує не тільки на приналежність героя до певного соціального прошарку, але й є засобом індивідуалізації героя: “Щонеділі зодягав сорочку-вишиванку, поверх неї чорну касторову камізельку – єдине, що дісталось йому свого часу з панського гардероба, бриля для себе виплітав власноручно й отак розфранчений зранку ставав при воринах та міг непорушно стовбичити там, доки вважав це доцільним, вдаючи із себе бозна-якого хазяїна. Тим часом штани мав останньої ветхості... все те старанно приховувалося за вориньми, зате свою верхню частину він міг демонструвати скільки завгодно, і коли вітався з перехожими стримано та самоповажно, то їм, напевне, уявлялися гарні шаровари на Явтухові, ялові чоботи та добротний вовняний пояс у три кольори, як на вавилонських дідичах” [3, с. 68].

Та як не дивно, відсутність одягу також постає вагомим елементом характеристики: “Лікар спить голий, нібито ніяк не може одвикнути від студентської звички, коли доводилось економити на білизні. За ту нагість уже тут, у Глинську, його прозвано Марсіянином” [3, с. 124].

Скористуємося структурою підконцепту “одяг” Т. Ліщук, яка виділяє такі його мікроконцепти, як: “святковий (урочистий) одяг”, “буденний одяг”, “чоловічий / жіночий / дитячий одяг”, “верхній одяг”, “поясний одяг”, “спідне”, “взуття”, “частини одягу”, “прикраси”, “аксесуари”, “головний убір” [4, с. 67–68], з метою якомога ширше представити відображення українського одягу в романі.

В. Земляк наголошує, що для українця важливим є розмежувати спідній одяг: “Явтух у самій спідній білизні” [3, с. 51]; Стара Зінгерка “Стояла перед ним в полотняній сорочці з дванадцятки, в білій намітці” [3, с. 103].

Хатній: “Сьогодні Мальва... вихопилася сюди зовсім по-домашньому – боса, без косинки...” [3, с. 99].

Святковий: “почав лаштуватися на храмове свято... жовті хромові чоботи, новенькі, один раз лише взувані, старовинний верхній одяг – батькову спадщину...” [3, с. 145]. Та одяг, який носять на “вулицю”: Данько “одягся в лляну сорочку, взув нові чоботи зі скрипом, накинув на плечі кожуха, – так зодягався, коли йшов колись до Мальви на гойдалку” [3, с. 92];

Ритуальний одяг: Мальва “була в чорній газовій шалі” [3, с. 25]; “За нею йшли в чорному містичні вавилонські бабусі, щоб обмити небіжчика” [3, с. 230].

Сезонний одяг: “парусинові чоботи новенькі, пошив їх собі для жаркого літа” [3, с. 267]; “Йшов... Левко Хоробрий, у брилі Явтушковому” [3, с. 275].

В залежності від виду виконуваної праці розрізняють також різновиди робочого одягу: “брзентова роба, в якій він копав свої криниці” [3, с. 20]; “Пріся в білому фартушку порядку-

вала на вечері” [3, с. 45]; сировар “запнувся у білий фартух і заходився виважувати на терезах” [3, с. 35]; “вивів на моціон бугая... у кожушаних рукавицях” [3, с. 208].

Суттєву перевагу українці надають охайності одягу, ретельному догляду за ним. Насамперед це стосується взуття: Фабіян “скрутив віхтика з соломи й заходився змитати ним пилюку з чобіт” [3, с. 115]; “стягував чоботи, які потім мив, просушував під кошином, а вранці ще й здобрював дьогтем, аби не пропускали води” [3, с. 138]; “наглянцьовував шматинкою свої старенькі ялові чоботи” [3, с. 145]. А щоб продовжити термін експлуатації взуття, намагалися при можливості обходитися без нього: “зняла взуванці й пішла навпростець... Стерні низькі, колочі, а Мальва шурхотить боса по них” [3, с. 126].

А також першість на боці чистоти: “стояв посередині хати в спідній білизні, але вже в чистій, а стару мав під ногами” [3, с. 145]. Тому навіть збираючись у дорогу завжди дбали про свіжий, змінний одяг: “клав собі запасні чоботи та кожущка” [3, с. 110]; “приготовуй скільки там сорочок на дорогу” [3, с. 192].

Герої В. Земляка шанують одяг: “був у дранті, у тому, в чому пішов на Йордань, бо гадав, що там доведеться битися з комнезамами навкулачки, й не міг для того брати одіж-пошанівку” [3, с. 232].

Через одяг спостерігається також “портретне” олюдження в змалюванні нової доби:

- страх: “ще на ганку познімали шапки” [3, с. 157];
- ритуал: «“Мир прахові твоєму”. Шапку зняв» [3, с. 243];
- зневагу: “заходилися місити чобітьми Павлука” [3, с. 227];
- емоційний стан: “до хреста когось ведуть зв’язаного, у самій сорочці, в галіфе” [3, с. 219];
- зовнішність: Рубан “Страшний, у пошматованій сорочці” [3, с. 230].

Вагомим значення набуває й оздоблення одягу: Соснін наводить “стрілочку на штанях, які сам прасував через день” [3, с. 27]; “Лук’яньо... вишиває червоним хрестиком для себе сорочку... пів-Вавилону в його вишиванках” [3, с. 38]. Крім цього, у чоловіків також це пояс: Бубела “був у солом’яному брилі, в гарній сорочці навипуск, оперезаний шовковим поясом із китичками” [3, с. 101]; “у... білій сорочці, підперезаній шовковим пояском з двома китичками. У Вавилоні ні в кого нема такого шляхетного плетеного паска, а може, нам просто не траплялося побачити на кому іншому” [3, с. 273].

Важливим є й матеріал, з якого виготовлено одяг: “Англіцьке сукно... А штани гарні, аж шелестять, прокляті. Пани дбали про себе...” [3, с. 250]. Та місце зберігання одягу: “дістала зі скрині своє святкове вбрання” [3, с. 233–234].

Пошаною користуються й майстри по виготовленню та оздобленню одягу: Лук’ян, який вишиває сорочки, й в яких ходить мало не весь Вавилон; глинський кравець, що “в нього обшиваються всі більш-менш заможні вавілоняни й ті, котрі тягнуться до них з останніх жил” [3, с. 38]; австріяк Шварц, який у Глинську найкраще шие літні чоботи.

В. Земляк зазначає, що традиційним для української культури є передавання одягу в спадок: “Відчинив скриню, дістав із неї... старовинний верхній одяг – батькову спадщину” [3, с. 124].

Автор підкреслює, що з усіх видів одягу вавілонці, як і українці загалом, виділяють вишиванку, яка є головною складовою національного костюму й по суті ідентифікує цілу

націю: “найбільша ганьба для вавілонянина вийти на люди в нікудишній сорочці... сорочка була своєрідною візиткою для тутешнього шляхетства, вже й так залишиться напевне довіку: в якій ти сорочці?” [3, с. 38].

Також варті уваги й штани. Тому Бубела дає гроші Явтушкові на обнову: “Не ганьби Вавилон. На тобі гроші та піді намери собі на нові штани. Хоч чоловічок ти й нікудишній...” [3, с. 121].

Письменник акцентує увагу й на поважному ставленні до головних уборів: “Рузя підбрала шапку, взяла вбитого...” [3, с. 230]. Чи згадаймо історію із загубленою шапкою Бубели: “Бубела вірив у прикмети. Загубити селянинові шапку – однаково, що цареві загубити корону. Над усе йому не хотілося, аби та шапка опинилась у Глинську. Тривожився з того, що глинські експерти винюхають тепер усі його думки про них самих, про нову владу, про все, що потай і вголос думав про неї Бубела” [3, с. 191].

Складові цінності одягу можемо простежити також у сцені збирання Рузі: “одягла похачцем кожушка дубленого, нап’яла хустку, дістала зі скрині своє святкове вбрання, сорочку шовкову, все те зв’язала у вузлик” [3, с. 233–234].

В. Земляк наголошує, що одним із проявів доброзичливості в українця завжди було дарування одягу: “Даринка була в зелених шеврових чобітках, нещодавно справлених їй із люб’язної згоди обох братів, у кожушку та в хустці найтоншої роботи” [3, с. 200]; “...штани маю нові. Парфена подарувала” [3, с. 250].

Цим складовим автор протиставляє ворожі догми нового ладу: “А ви в такій запраї сорочці, що хочеться зняти її й піти з нею до річки, на кладку...” [3, с. 27]. Та героїв, яким відверто “не довіряє”: “там, у дорозі, мали його ні за що, дорікали за... брудні онучі” [3, с. 246]. Бо революція й події, які прийшли після неї на село, вносить зміни не тільки в щоденне життя, але й і в культуру носіння одягу. Так, на похороні Пріся ще з кількома жінками були “в білих робкоопівських хустинах” [3, с. 47]; “Клим Синиця ходив по кімнаті у шкірянці на опашки” [3, с. 157].

Колористика одягу в романі також залишається важливим способом розкриття культури його використання. Поява нетрадиційного “кумачевого” забарвлення викликає у читача відверту агресію.

Саме одяг чи його елементи почасти демонструє емоційний стан героя: закоханості, ненависті, помсти, самотності, розчарованості, безвихіддя, духовної обмеженості, чистоти та піднесеності. Водночас із тим реконструюючи й цілісне уявлення про свого власника, ніби роблячи традиційний поділ героїв на позитивних та негативних, той, хто сприймає нові часи, та тих, хто боронить свою самобутність. Так, навряд чи білосніжні сорочки Андріяна залишилися б такими, якщо б Мальва подарувала їх Левкові. А за гроші, які дав Бубела Явтушкові на нові штани, останній придбав верхній одяг для Прісі.

Через елементи гардеробу прозаїк передає психологічну характеристику героїв, коли незначні деталі вказують на опис глобальних змін у країні: “...вона не посміла залишити вузлика на возі, а мусила йти з ним через увесь Глинськ. Ану ж бо в тій одежині виросте колись ще один поет...” [3, с. 125].

Письменнику вдається майстерно фіксувати трансформацію портретних деталей одягу, зокрема Мальви, яка поступово набуває нового символічного значення, надзвичайно точно відтворюючи зміни душевного стану персонажа під впли-

вом соціальних явищ: “була в чорній газовій шалі, під якою сама чистота... її зеленої сукні, що облягла оті ідеальні лінії” [3, с. 25]; “сиділа в ногах пораненого у білому халатіку, в лікарнянських тапцях” [3, с. 122]; “У простих чоботях, у теплій картатій сукні, в хустині терновій і в плащі... явно з чужого плеча” [3, с. 139]; “У Костромі привчилася носити штани взимку, така незручність – чорті-що для жінки!” [3, с. 207].

Письменник змальовує й одяг, який ніби уособлюється з живими істотами, які існують окремо від людини і виконують певні дії: “насуплених шапок” [3, с. 178]; халяви випорскували з одерев’яних пальців” [3, с. 155]; “посадив собі шапку на сиву голову” [3, с. 173].

Письменник робить спробу представити “нових” людей того часу, далеких від української культури і підкреслює це колірними характеристиками разом із вказівкою на зношеність та нетрадиційність для української культури назви: “Володя Яворський “у кумачевій сорочці навипуск, у казенних штаних з ушитим галіфе” [3, с. 29]; “У Теслі... шинель... місцями протерта до дірок” [3, с. 267]. Далекі вони й від того, щоб дбати про естетику вбрання: “Після осінніх тічок у Глинську появляється кілька бекеш, підбитих однотонним хутром. І лише Максим Тесля не піддався моді й перебивається в потертій шинелі, в якій прибув з Краматорська, хоч та одежина вже давно не здатна приберігати хоч якесь тепло над душею” [3, с. 118]. Та неприродність використання одягу: “Лободиха зав’язала Мальві очі її ж хустиною” [3, с. 226]; “Рузя... взяла вбитого Джуру за комір кожушка... і поволокла додому” [3, с. 230].

**Висновки і перспективи подальших досліджень.** В. Земляк, щоб показати внутрішній світ свого героя, розлогі авторські відступи замінює деталями одягу, які у творчій манері письменника постають психологічними двійниками (білі сорочки Андріяна, шапка Бубели, вишиванки Лук’яна, засмальцьований кожушок Джури, штани Явтушка, білі онучі Рубана, білі хвартухи сироварів) своїх власників. Хоча одяг і не акцентує увагу читача ні на вікових змінах у зовнішності, ні на змінах у характері (адже герої часто користуються одягом подарованим (Лук’ян дарує Даринці материн одяг; бриль Явтушка, який носив Левко), експропрійованим (камізьелка Явтушка з панського гардероба) чи доношують за кимось (шкірянка Володі Яворського, яка дісталася йому від Сосніна), які б мали накладати суттєвий відбиток на емоційному стані, відтворюючи багатий духовний склад характеру української душі та підлий і нищий тих, хто стоїть цьому на заваді.

В. Земляк за допомогою одягу та його елементів накреслює традиційний образ українця, щоразу при нагоді підкреслюючи “чужородні” віяння нового часу, пов’язані з фасонами, матеріалом та манерою носіння: Клим Синиця “носив галіфе та синю вельветову сорочку з пояском” [3, с. 14], а Савка Чибис “франтить у ремінному кашкеті, либонь, ще з фронту” [3, с. 14]. Тому одяг постає ще й своєрідним засобом розмежування та розпізнавання “своїх” та “зайшлих”, далеких від української культури персонажів: “Раденькі в однакових рудих кожушках і в шапках решетилівських, а Гусакові дівки вирядилися, наче до свята, – в шовкові хустки, в чобітки сап’янові, в кожушки білі, як сніг” [3, с. 177].

Перевдягання символізує внутрішній стан героїв, пристосування до нових умов життя. Так, в одному з описів Мальва постає “в плащі зеленої парусини, довгому-предовгому, з рукавами закачаними, явно з чужого плеча” [3, с. 139]. А сцена спа-

лення одягу хворого Андріяна на початку роману – це не тільки жест небезпеки для односельчан, він ніби символізує остаточний розрив із традиційним українським селом і тотальний його перехід до колективізації. Бо як говорить один із героїв роману: “бо ж не маєш ніякісінького уявлення, що чекає на тебе в нових штанях” [3, с. 121].

У подальших публікаціях плануємо простежити та співставити традиційну культуру українського одягу та його нищення також у другій частині діалогії В. Земляка “Зелені млини”.

#### *Література:*

1. Фольклорні мотиви в діалогії В. Земляка “Лебедина зграя” та “Зелені Млини”. URL: <https://studfile.net/preview/7236768/page:4/>
2. Городнюк Н. А. Концепт одягу та семантика дендизму у романі Михайла Івченка “Робітні сили”. *Таїни художнього тексту (до проблеми поетики тексту)*. 2012. Вип. 14. С. 98–104. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tkht\\_2012\\_14\\_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tkht_2012_14_15)
3. Земляк В. Лебедина зграя. Київ : Рад. письменник, 1972. 276 с.
4. Ліщук Т. Д. Вербалізація концепту “зовнішність людини” в художньому мовленні XX – початку XXI ст. : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 (035). Хмельницький, 2018. 230 с.

#### **Tenditna N., Lysenko N. The culture of clothes and its destruction in Vasyl Zemlyak’s novel “Swan Flock”**

**Summary.** As you know, each nation has its own characteristics in the tradition of dress. Talking about the everyday life of the Ukrainian village during the collectivization period, V. Zemlyak in the novel “Swan Flock” draws attention not only to the amazing events that happened in the life of Babylon and each hero, but also shows how these innovations affect clothing culture. It is the writer’s clothing that becomes a kind of means of “recognition”, identification of ancient Ukrainian values and their destruction

by the representatives of the new order. The details of the outfit appear as a socially significant proof of the hero’s political orientation, his internal and external transformation to change or their outright rejection. Modeling outfits through a funny description, the author of the novel also has the opportunity to express their attitude to the characters, to analyze their attitude to the new system. Characteristics of the concept of a new order in the artistic understanding of the writer, the nature of its impact on the characters is revealed through the manner and details of clothing, style, aspects of wearing it, violation of traditional colors. Because the writer not only talks about the life goals of his characters, but also transfers the hidden meaning to the expressive accents in their clothes, which helps to reconstruct a holistic view of the “anomaly” of development in a particular society, a specific time. With the help of the heroes’ clothes, the prose writer is veiledly proud of the achievements of the Soviet government in creating a commune, successfully fighting the kulaks and believing in a happy future. But without a neat, caring attitude to their belongings, which is inherent in Ukrainian culture, it is impossible to adequately, progressive development of character in any particular historical era, both the individual and society as a whole. Then modesty and at the same time sophistication, beauty and practicality of clothing give way to rebellion, slovenliness and lose the signs of gender, acquiring a new quality – the character of the symbol. V. Zemlyak managed to display these details according to the general principles of the image of the dress. The authors of the article also try to clarify the specifics of the opposition of the characters in the novel regarding such concepts as tradition, identity, individuality compared to “leveling” and depersonalization, when the elegant cut is replaced mostly by so-called “unisex”.

**Key words:** bizarre prose, tradition, individuality, embroidered shirt, collectivization, depersonalization.